

راهکارهای برون‌رفت از آسیب‌های پیش‌رو در جهت شکل‌گیری جامعه تربیتی مهدوی محور

حجت‌الهدی چراتی^۱

مرضیه عیوضی^۲

چکیده

تربیت مهدوی در مکتب شیعه بر پایه تمام ابعاد آموزه‌های دینی استوار بوده و نیازمند شناسایی آسیب‌ها و ارائه راهکارهای درست در جامعه می‌باشد. این تربیت با هدف پرورش انسان‌های موحد، امیدوار و منتظر مصلح جهانی، باید از اندیشه‌های انحرافی و پوچ فاصله گرفته و با برنامه‌ریزی صحیح، زمینه‌ساز جامعه‌ای پویا و آماده برای ظهور گردد. مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد کتابخانه‌ای، تلاش دارد راهکارهایی برای رفع آسیب‌ها و شکل‌گیری جامعه‌ای تربیت‌محور ارائه دهد، به‌ویژه در بسترهایی چون مدرسه و دانشگاه.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی صحیح تربیتی از سنین کودکی، اساس دستیابی به جامعه‌ای مهدوی است. در این مسیر، معرفی الگوهای محبوب و هم‌تراز با جامعه مهدوی، تولید آثار رسانه‌ای جذاب و متناسب با نیازهای نسل جوان، و آماده‌سازی معلمان و مربیان برای پرورش افکار صحیح در حوزه مهدویت از جمله راهکارهای اصلی به‌شمار می‌رود. این اقدامات می‌تواند فضای جامعه را برای تحقق آموزه‌های مهدوی و زمینه‌سازی ظهور آماده سازد.

واژگان کلیدی: آسیب، راهکار، تربیت مهدوی، مدرسه و دانشگاه، مهدویت، جامعه

۱. دکترای تاریخ اسلام. hedaricharati@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد دانش اجتماعی مسلمین (دانشگاه تهران). me.eyvazi@yahoo.com

بدون تردید، هدف الهی از آفرینش، تربیت و تکامل بشر است؛ این هدف را می‌توان با تلاش در جهت تحقق جامعه‌ای مهدوی ترسیم کرد. از جمله اعتقادات بنیادین مذهبی که منزلت خاصی در تفکر اسلامی برخوردار است، اعتقاد به مهدویت است. در راستای تحقق این مقصود، برنامه جامع و کلان تربیتی برای انسان تنظیم شده که یک زنجیره تربیتی با حلقه‌های پیوسته و منظم است. برای داشتن زندگی مهدوی و قرار گرفتن در مسیر جامعه آرمانی و تسریع در ایجاد مقدمات ظهور و زمینه‌سازی آن، باید افکار و تمایلات افراد را به این سمت، سوق دهیم که خودشان خواهان ایجاد و تربیت نسلی منتظر و منطبق با مکتب تشیع باشند. همچنین این آموزه‌ها به لحاظ ریشه داشتن در مبانی اعتقادی و عملی شیعیان، دارای نقشی مهم در همه ابعاد زندگی آنهاست.^۱ تعلیم و تربیت اسلامی تحت تأثیر ارزش‌ها و آرمان‌های برآمده از آموزه‌های دینی و جهان‌بینی اسلامی، اهدافی مانند رشد و هدایت، قرب الهی، ایمان و تقوی و... را پیگیری می‌کند؛ به طوری که کار ویژه شکل‌گیری جامعه بر اساس مهدویت بر پایه‌های تربیت دینی در بستر اسلامی همانا شکل‌دهی به باورها و ایمان و اعتقادات افراد متناسب با ارزش‌ها و تعالیم دینی است؛ اما موضوع مهدویت و انتظار در طول تاریخ، از تحریف دو گروه بدخواهان و توطئه دشمنان و بدفهمان عرصه مهدویت مصون نمانده و با افکار و ایده‌های انحرافی و خرافی آسیب‌هایی، جبران‌ناپذیر را متحمل شده است؛ بنابراین، هدف از پرداختن به این مسئله، برنامه‌ریزی اساسی متخصصان، در حوزه مهدویت و حوزه‌های تربیتی و شناختی نوجوانان و جوانان، آسیب‌هایی که متوجه مهدویت بوده را شناسایی کرده و با ارائه راهکارهای منسجم و کامل‌کننده نسلی پویا و سازنده برای دوران غیبت و نهایتاً آماده برای ظهور تربیت کند. این پژوهش در نظر دارد به تحلیل و بررسی راهکارهای برون‌رفت از آسیب‌های پیش‌رو در جهت شکل‌گیری جامعه تربیتی

۱. صمدی، مهدویت؛ رسالت نظام تعلیم و تربیت در شکل‌دهی جامعه مهدوی، ص ۷۰.

مهدوی محور پردازد. در این نوشتار در پی پاسخ به این سؤالات هستیم: راهکارهای اصلی در پیشبرد جامعه به سوی تربیت مهدوی به خصوص میان قشر جوان چیست؟ ارائه راهکارهای مؤثر در تربیت مهدوی و پیشگیری از بروز آسیب‌ها از مجرای کدام نهادهای تربیتی امکان‌پذیر است؟ آسیب‌های احتمالی در صورت اهمال و غفلت متولیان دینی که متوجه افکار مهدوی جامعه می‌شود، کدام است؟

آنچه به عنوان فرضیه در این پژوهش مطرح شده است بدین‌گونه است: ارائه راهکارهای مؤثر در پیشگیری و یا برون‌رفت از آسیب‌های پیش‌رو در جهت شکل‌گیری جامعه تربیتی مهدوی محور در ایجاد جامعه پویا و سرزنده تأثیر بسزایی دارد.

فرضیه دوم؛ در نهادینه‌کردن مبانی اعتقادی و عملی مهدویت، ارگان‌ها و سازمان‌های تربیتی مرتبط با قشر جوان و نوجوان می‌تواند نقش مؤثری ایفا نموده و مقدمات لازم در امر ظهور را با ایجاد آگاهی در جامعه بر عهده داشته باشد.

فرضیه سوم؛ ایجاد برنامه‌های آگاهی‌بخشی برای متولیان دینی و کارگزاران امر آموزشی مهدویت به میزان قابل توجهی از به‌وجودآمدن آسیب‌ها و شبهات مهدوی جلوگیری کرده و زمینه برای رشد افکار جوانان و نوجوان در محیط سالم تربیتی فراهم می‌سازد.

ضرورت انجام این نوشتار در این دوره بدین جهت است که با توجه به این که کار گروه‌های بسیاری برای تربیت و شکل‌دهی روح انسان‌ها برنامه و راهکارهایی را پیشنهاد می‌دهند. از

این‌رو، در جامعه‌ای مهدوی ضروری است ما نیز الگوهایی مناسب اسلامی و راهکارهایی برای تحقق جامعه مهدوی در راستای مقابله با تهاجمات فرهنگی - دینی داشته باشیم. افزون بر کارکرد تربیت مهدوی در تعمیق و ترویج باورها و اعتقادات منجی‌گرایانه و تأکید بر نقش آموزه انتظار و مهدویت در زندگی فردی و اجتماعی، توجه به نقش انسان و مقوله نیروسازی و تربیت منتظران واقعی در راستای تحقق انقلاب جهانی حضرت مهدی عجّل الله تعالی فرجه التّریق و کاربرد راهکارهای اجرایی در ایجاد جامعه‌ای سالم به لحاظ آسیب‌های اجتماعی است؛ زیرا اراده و محتوای باطنی

انسان، علت‌العلل همه‌تغییر و تحولات اجتماعی است؛ بنابراین تربیت مهدوی با وجود اینکه مبتنی بر فلسفه‌تعلیم و تربیت اسلامی^۱ بوده؛ اما باید تربیتی با رویکرد جهانی شدن داشته و نقشی محوری در یافتن راهکارهای مؤثر برای درک این مهم ایفا کند؛ بنابراین، لازم است متولیان متخصص در آماده‌سازی جامعه با هوشمندی در سرمایه‌گذاری بر روی اجتماعات مؤثر (برای نمونه مدارس و دانشگاه‌ها)، با توجه به تنوع اقشار مردمی اندیشیده و با شناسایی آسیب‌های احتمالی، مقابله با گروه‌های انحرافی که در تلاش برای دور کردن جامعه از فضای اندیشه مهدوی هستند، برنامه‌ریزی‌های لازم را انجام دهند.

بنابراین، ضروری است در راستای تدبیر اقدامات تربیتی و راهبردهای مهندسی فرهنگی، متولیان فرهنگ و اندیشه اجتماع، فعالیت‌های فرهنگی را هماهنگ با آرمان ظهور و در راستای تسهیل و تسریع ظهور امام عجل الله تعالی فرجه الشریح تنظیم نموده و قوانین و برنامه‌هایی را در این جهت‌گیری تدوین کنند و راهکارهای عملی کردن آن را نیز اندیشیده و پیشنهاد دهند.^۲

مطالعات مختلفی در زمینه مهدویت و اهمیت تربیت در اقشار مختلف جامعه صورت گرفته، مقالات و پژوهش‌های متعددی نیز انجام شده است. همین‌طور کتاب‌های متعددی تحت عناوین تربیت مهدوی به چاپ رسیده‌اند؛ وجه امتیاز نوشتار حاضر ارائه راهکارهایی عملی و شناخت آسیب‌هایی که از دریچه‌ی مدرسه و دانشگاه در بُعد تربیتی و آینده‌سازی و اثر جدی در ایجاد فرهنگ مهدوی می‌تواند داشته باشد، بررسی شده است. در کتاب خانواده و تربیت مهدوی دکتر مرتضی آقائهرانی^۳ در سال ۸۹ به‌خلاف پژوهش در عرصه‌ی علوم تربیتی و معارف مهدوی پرداخته و بنیان‌های اساسی تربیت مهدوی را در سه دوره کودکی، نوجوانی و جوانی در

۱. تربیت اسلامی می‌تواند به‌تنهایی در ابعاد ملی، منطقه‌ای، فردی، اجتماعی و... به‌طور جداگانه موردبررسی قرار گیرد.

۲. حائری پور، شاخص‌های فرهنگی جامعه زمین‌ساز ظهور، ج ۲، ص ۱۸۷.

۳. آقائهرانی، خانواده و تربیت مهدوی.

خانواده مطرح کرده است. نجمه نجم^۱ در سال ۹۶ آثار تربیتی اعتقاد به مهدویت را نگاشته و با تأمل و بررسی دقیق در منابع روایی، عقیدتی و تربیتی و تنظیم شاخص‌های تربیتی عقیده به مهدویت، برای ارزیابی آثار تربیتی این عقیده در هر عصر، ضمن صحبت از راهکارها، آموزه‌های تربیتی مهدوی، روش‌ها و اسلوب‌های تربیتی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه آثار تربیتی آن راهکارها را بر متریبان بررسی و برخی شواهد تاریخی دال بر وجود این آثار در هر عصری را بیان می‌کند. همچنین مقالات بسیاری در حوزه تربیت مهدوی و تربیت زمینه‌ساز با ارائه راهبردها و راهکارها در نهمین همایش بین‌المللی دکتربین مهدویت^۲ در سال ۹۳ مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

مفاهیم نظری

تعریف واژه‌های مورد تحقیق در نوشتار برای روشن شدن بحث یکی از ملزومات مقاله است، بدین منظور ما نیز برانیم که کلماتی که پایه و اساس مقاله هستند را در جملاتی مختصر معرفی کنیم که عبارت‌اند از: تربیت مهدوی، آسیب‌شناسی

تربیت مهدوی: «ایجاد زمینه مناسب، برای رشد و شکوفایی فطرت الهی، در جهت درک مراتبی از عبودیت پروردگار، در راستای حیات طیبه، مبتنی بر رضایت حجت خدا.» در حقیقت تعلیم تربیت مهدوی، تلاش و کوششی برای فعلیت یافتن همه استعدادها در جهت تقرب و بندگی خدا و ایجاد شرایط لازم برای ولایت و حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه است. در این نظام تربیتی که مبتنی بر قرآن و سیره‌ی معصومین است، تربیت و هدایت مردم در رأس همه‌ی برنامه‌ها قرار دارد.^۳ رویکرد تربیت مهدوی مبتنی بر فلسفه انتظار، دلالت‌های متعددی برای برنامه‌های آموزشی، تربیتی و درسی دارد. به طوری که برنامه‌ها باید بتواند ضمن انتقال دانش، تقویت نگرش و توسعه‌ی رفتارهای عملی و آمادگی‌های فردی و اجتماعی افراد، زمینه‌ی تحقق

۱. نجم، آثار تربیتی اعتقاد به مهدویت.

۲. همایش بین‌المللی دکتربین مهدویت، تربیت زمینه‌ساز؛ راهبردها و راهکارها (در سه جلد).

۳. بنده کریم، عوامل تأثیرگذار بر تربیت مهدوی، در: تربیت زمینه‌ساز؛ راهبردها و راهکارها، ج ۳، ص ۲۵۷.

اهداف تربیت مهدوی و آرمان‌های فلسفه‌ی انتظار را افزایش دهد. (مزروقی، ۱۳۸۷؛ پهلوان، ۱۳۸۲) در این مقاله منظور محقق از تربیت مهدوی، الگوسازی و بهره‌مندی از آن در عرصه‌های مختلف و توجه به نوع زمینه‌سازی نهادها و سازمان‌های تربیتی در میان قشر جوان جامعه مطرح شده است.

آسیب‌شناسی دینی: آسیب‌شناسی دینی یعنی شناخت آسیب‌ها و اشکالاتی که بر اعتقاد و باور دینی و یا آگاهی و معرفت دینی و یا عملی در رفتار جامعه دینی وارد می‌شود و یا ممکن است که وارد شود. آسیب‌شناسی جامعه دینی؛ یعنی شناخت آفات و آسیب‌هایی که ممکن است یک جامعه دینی (به جهت داشتن ماهیت دینی) بدان‌ها مبتلا شود.^۱ آسیب‌شناسی دینی عبارت است از بررسی و شناخت عوامل کج‌روی و ناهنجاری‌های فرایند فهم عالمانه و دقیق در حوزه‌های مختلف دینی از جمله عقاید، احکام، اخلاق و مقررات مربوط به زندگی اجتماعی انسان که از منابع عقل، وحی و سنت حاصل می‌شوند.^۲ آسیب‌شناسی تربیتی مهدویت، خود، موردی از بحث عام‌تر آسیب‌شناسی تربیت دینی و اسلامی است. به عبارت دیگر، همه انواع آسیب‌شناسی در تربیت دینی، در هریک از موارد آن نیز صادق خواهد بود. به این ترتیب، رابطه‌ی آسیب‌شناسی تربیت دینی با آسیب‌شناسی تربیتی مهدویت، رابطه‌ی کلی و جزئی خواهد بود؛ یعنی آنچه به طور کلی در مورد نخست صادق است، به نحو جزئی و مصداقی، در مورد دوم نیز صادق خواهد بود. بر این اساس، چارچوب آسیب‌شناسی تربیتی مهدویت باید بر حسب چارچوب کلی آسیب‌شناسی تربیت دینی و اسلامی صورت‌بندی شود.^۳ یکی از مهم‌ترین منابع انتقال معارف شناختی و ته‌نشین کردن اصول اعتقادی مهدوی نیز بر عهده ارگان‌هایی همچون مدرسه و دانشگاه است که به آن پرداخته شده است.

۱. دژاکام، تفکر فلسفی غرب از منظر استاد شهید مرتضی مطهری، ص ۶-۴.

۲. طاهری، آسیب‌شناسی معرفت دینی با تأکید بر آرای علامه طباطبایی، ص ۹.

۳. باقری، آسیب و سلامت در تربیت دینی، ۱۳۸۰.

جامعه مهدوی محور

اندیشه ساختن جامعه‌ای مطابق با آموزه‌های صحیح از مبانی مهدوی، از دیرباز ذهن متفکران و دلسوزان بشر را به خود مشغول کرده است. از این رو برای رسیدن به این هدف راه‌حل‌هایی ارائه شده است. راهکارهای شیعه، بهره‌گیری از سرمایه‌های دینی از ابتدا تا دوران غیبت است. جامعه مهدوی در صورتی می‌تواند در ترسیم وضعیت آینده جهان، جامعه‌ای با کیفیت و اثرگذار و الگویی برای دیگر ملت‌ها باشد که راهکارهایی عملی در انتقال اصول و آرمان‌های خود طرح‌ریزی کند و در این مسیر بتواند آسیب‌های پیش‌روی خود را تشخیص داده و با تصمیم‌گیری‌های درست از اثرات سوء آن بر اقشار مختلف جامعه بکاهد.

به دلیل گستردگی حیطه بحث در باب جامعه مهدوی و اهمیت شناخت ابعاد آن، این نوشتار برای نمونه، دو اجتماع تربیتی مدرسه و دانشگاه را انتخاب کرده است. بدین منظور، با ارائه و کاربست راهکارهای پیشنهادی بر آن‌ها، می‌توان امیدوار بود در برنامه‌ریزی کلان به‌کل جامعه تعمیم داد. این دستگاه تربیتی به جهاتی دارای اهمیت هستند که عبارت‌اند از: آموزش پذیر بودن سریع‌تر در نوجوانان و جوانان به دلیل پاک‌ی نفوس؛ انتقال آموزه‌های صحیح مهدوی از کودکی تا بزرگسالی با بیشترین قالب اثرگذاری؛ به جهت اثرگذاری آموزه‌های مهدوی در میان نوجوانان و جوانان و بازتاب آن در جامعه و قابلیت تعمیم‌دهی در بهترین شرایط است، بدین صورت که: با به‌کارگیری راهکار الگودهی‌های مهدوی در میان نسل جوان و نهادینه کردن آن، این طیف از جامعه، پذیرای آگاهانه آن هستند و به‌صورت زنجیروار، آموزه‌های مهدوی در کل جامعه پذیرفته‌شده و اثری ماندگار در راستای پیشبرد جامعه به سمت سلامت دینی - مهدوی خواهد داشت. به‌تبع آن نیز آسیب‌هایی که متوجه جامعه مهدوی است به مراتب کمتر شده و قابلیت کنترل آن توسط متخصصین مهدویت فراهم می‌گردد؛ زیرا مدرسه و دانشگاه می‌تواند به‌عنوان راهبر در جامعه نقش‌آفرینی کند و به‌عنوان اجتماعی کوچک‌تر به‌صورت

نمونه‌ای عملی شده و موفق برای جامعه بزرگ‌تر، چه بسا در سطح جهانی نشانگر جهانی با کمترین حالت آسیب و تشنج خواهد بود.

۱. جایگاه امام در جامعه

پذیرش امامت و وصایت، پذیرش یک فرد نیست، پذیرش یک ضرورت است که در هر زمان در وجود فردی مصداق می‌یابد. شناختن نام مبارک امام و نام والدین او، تاریخ تولد، آغاز و مدت امامت و نکاتی از این دست، معرفت به حَسَب و نَسَب امام است و این مرتبه از شناخت، پایین‌ترین مرتبه شناخت مقام امام و امامت است. این دانستنی‌ها گرچه تا اندازه‌ای لازم و در بعضی موارد ضروری است، اما چندان مهم و کافی نیست. مهم، حقیقت معرفت به امام، آن است که از راه معرفت امامت به دست می‌آید. بر اساس روایاتی نظیر «هر فردی که بمیرد درحالی که امام‌زمانش را نشناسد، به مرگ جاهلی مرده است.»^۱ «خدا را به خدا بشناسید و رسول را به رسالتش و اولوالأمر را به فرمان‌دادنش و به نیکی‌ها و عدالت و نیکوکاری.»^۲ حیات عاقلانه و دور شدن از مرگ جاهلی در گرو شناخت امامی است که ویژگی‌های او عمل به معروف و برپا ساختن عدل و احسان است. کسب این معرفت عمیق و ثمربخش به امام معصوم هر عصر، وظیفه‌ای همگانی است تا در پرتو آن، انسان‌ها به حیات انسانی دست یابند و آن‌گاه جامعه‌ای که مردمانش به حیات انسانی رسیده باشند، در تمام شئونش، انسانی خواهند بود.^۳ فهم درست جایگاه امام در جامعه به تعمق در اعتقادات دینی، اخلاق و عقاید اسلامی کمک می‌کند و می‌تواند به تقویت معنویت و ارتقای انسانیت کمک کند. برای مسلمانان، این فهم مسئولیت‌هایی را نیز به همراه دارد که باید به تعهد و اجرا بپردازند. برای ریشه‌ای کردن این فهم

۱. مَنْ مَاتَ وَ لَمْ يَعْرِفْ إِمَامَ زَمَانِهِ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً؛ بابویه، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، ص ۸۱؛ کلینی، الکافی، ص ۲۱-۱۹؛

ابی‌الحدید، شرح نهج‌البلاغه، ص ۲۸۵.

۲. وَ اعْرِفُوا اللَّهَ بِاللَّهِ وَ الرَّسُولَ بِالرَّسُولِ وَ أُولَى الْأَمْرِ بِالْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ الْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ؛ بابویه، التوحید، ص ۲۸۵.

۳. جوادی‌آملی، امام مهدی موجود موعود، ص ۴۴.

و درک ضرورت وجود امام در جامعه، توجه به سمت نوجوان و جوانان معطوف می‌شود تا با برقراری تربیت مهدوی حس نیاز به تکامل بشری در کنار پیشرفت‌های مادی برای ایشان ضرورتی انکارناپذیر باشد.

۲. مرگ جاهلی

زندگی جاهلانه مفهومی کلی است که مصادیق و مراتب متفاوتی دارد، از مراتب سطحی و ضعیف تا عمیق؛ در زندگی پیش از اسلام عرب که از آن به دوران جاهلیت یاد می‌شود، سیاه‌ترین روزگار اعراب بود که کمتر اثری از فرهنگ و تمدن بشر در آن مشاهده می‌شد. هرچند بعثت نبی اکرم ﷺ بر آن خط بطلان کشید، آنچه تا ظهور حضرت ولی عصر عجله الله تعالی فرجه به نام جاهلیت جریان دارد و در روایات و متون ذکر شده است، درباره درجات عمیق جاهلیت است؛ زیرا این مرتبه‌ی از جاهلیت به معنی فقدان مظاهر زندگی و تمدن و از دست دادن رفاه و ابزار نیست، چه بسا متمکنان بسیاری بودند که بسیاری از ابزار رفاه و مظاهر تمدن و زندگی را در اختیار داشتند؛ اما از منظر قرآن حیاتی جاهلانه داشته‌اند همانند اقوام عاد، ثمود، اصحاب حجر و یا امپراتوری‌های ایران و روم بوده‌اند.

معیار جاهل زیستن و جاهلانه مردن آن است که انسان با خدای خویش و نمایندگان خدا آشنا نباشد، حال آنکه ابدیت را در پیش دارد. تعبیر «مات میتة جاهلیته» که در خصوص شناخت امام هر عصری است، مراد نفی حقیقت است؛ یعنی چنین شخصی از اساس، حیاتی جاهلانه داشته و هرگز از زندگی معقولی بهره‌ای نبرده است و بر همین اساس نیز مرگش جز مرگ جاهلانه نخواهد بود.^۱ آن که به مرگ جاهلی از دنیا برود، جاهلانه زیسته است و هرکه جاهلانه زندگی کند، از حیات حقیقی بهره ندارد. آن که امام عصر خویش را نشناسد و در پرتو خورشید ولایت او قرار نگیرد، زندگی جاهلانه دارد و از حیات انسانی تهی است، گرچه حیات حیوانی دارد. همان طور که اگر

۱. جوادی آملی، امام مهدی موجود موعود، صص ۳۳-۳۵.

فردی با علم و عمد در برابر حقانیت و حقیقت قرآن خضوع نکند و آن را نپذیرد و کلام الهی را نشناسد، در فرهنگ قرآن مرده خوانده می‌شود،^۱ آن‌که با امام‌زمان خویش رابطه و لوی برقرار نسازد و ولایت امام‌زمان خود را نشناسد یا آن را برنتابد، حقیقتاً مرده است و هرگز از زندگی قرآنی که هماهنگ با حیات و لوی است بهره‌ای ندارد.^۲ در همین راستا، ارائه و معرفی الگوهای متناسب با زندگی هماهنگ با ولایت و قرآن در جهت دهی دیدگاه جوانان و نوجوانان اثری پررنگ داشته و غور در رفتار اساتید مهدوی می‌تواند تفکر و رفتار اسلامی - مهدوی را برای این قشر از افراد جامعه ترسیم نماید و ایشان به عینه شاهد زیبایی‌های تجلی این‌گونه اعمال و سکنت را در الگوهای خود باشند تا بتوانند در خیل عظیمی از تهجمات و شناساندن الگوهای متناسب با زندگی جاهلانه، انتخابی صحیح داشته باشند.

۳. لزوم شناخت آسیب‌ها

هرگاه مفاهیم و آموزه‌های مهدوی در دین مورد بدفهمی قرار گیرد یا به صورت نابجا القا شود، آسیب‌های چشمگیری در این حوزه آشکار خواهد شد. متصدیان امر فرهنگ مهدویت با وجود تلاش زیاد برای تبیین و ترویج این فرهنگ، با ناکامی‌ها و بن‌بست‌های بسیاری روبه‌رو بوده‌اند. البته بسیاری از این ناکامی‌ها بر می‌گردد به کج‌روی و کج‌اندیشی‌هایی که در این حوزه توسط برخی از مروجان این فرهنگ در نهادها و کارگروه‌های تربیتی فعال هستند، صورت گرفته است. از این‌رو جا دارد که به جد به شناختن این کج‌روی‌ها و کج‌اندیشی‌ها که دلیل اصلی در ایجاد آسیب‌های فردی و اجتماعی است، اقدام گردد؛ زیرا بنیان رفتاری و تربیتی انسان، بر باورها و اعتقادات استوار است. نسل جوان که در اصل مباحث مهدویت دچار تردید و دو دلی است، یک نسل آسیب‌پذیر است. برای تعیین میزان آسیب‌پذیری جا دارد پژوهش‌های میدانی و مطالعاتی

۱. بیس: ۷۰.

۲. همان، ص ۳۶.

عمیق و گسترده‌ای در این زمینه نسبت به اقشار مختلف جامعه با اولویت اهمیت بُعد تربیتی و به دست آوردن سریع‌ترین نتایج، صورت گیرد تا به صورت دقیق و علمی میزان برخورداری طیف‌های سنی مختلف به خصوص جوانان از اعتقادات عمیق و یقینی نسبت به مهدویت، مشخص گردد. این امر کمک می‌کند تا بتوانیم روشن‌تر و دقیق‌تر راهکارهای برون‌رفت از آسیب‌ها که همانا توجه به معضلات جامعه بزرگ‌تر بوده و به تبع آن به کارگیری روش تربیت مهدوی است را ارائه دهیم. همچنین برای برنامه‌ریزی‌های دقیق و صحیح باید بدانیم آیا نسل ما، در این زمینه یک نسل آسیب‌پذیر است یا از قوت یقین و ثبات عقیده برخوردار است. قبل از هر چیزی مهم‌ترین مؤلفه برای تربیت باورهای موردنیاز در امور تربیت مهدوی عبارت‌اند از: راه‌شناسی، آسیب‌شناسی، دشمن‌شناسی، راهنما شناسی.

۳-۱. راه‌شناسی

رفتن و رسیدن به هر هدفی، می‌تواند راه‌های متفاوتی داشته باشد. از این‌رو، شناخت نزدیک‌ترین و بهترین راه برای رسیدن به هدف، همیشه مدنظر انسان‌های عاقل و آگاه بوده است. شهید مطهری رحمته‌الله در این زمینه می‌نویسد: «بشر در مسیر تکاملی خود مانند قافله‌ای است که در راهی و به سوی مقصد معینی حرکت می‌کند ولی راه را نمی‌داند؛ هرچند یک بار، به کسی برخورد می‌کند که راه را می‌داند و با نشانی‌هایی که از او می‌گیرد ده‌ها کیلومتر راه را طی می‌کند... تا تدریجاً خود قابلیت بیشتری برای فراگیری پیدا می‌کند و می‌رسد به شخصی که نقشه‌ی کلی راه را از او می‌گیرد و برای همیشه با دردست داشتن آن نقشه از راهنمایی جدید بی‌نیاز می‌گردد.»^۱ وجود ارگان‌ها و سازمان‌های تربیتی به عنوان جامعه‌ای با مقیاس کوچک‌تر نسبت به کل جامعه، در نقش ایجادکننده و هموارکننده، راه صحیح‌آشنایی و آگاه‌کننده مهدویت، می‌تواند از بروز بسیاری از آسیب‌ها و فتنه‌هایی که تهدیدی برای نسل جوان هستند، فرصت مغتنمی باشد تا

۱. مطهری، مجموعه آثار: ختم نبوت، ج ۳، ص ۱۶۱.

باورها و اعتقادات اصیل مهدوی را انتقال داده و زمینه‌ساز حکومت مهدوی باشد. در این جامعه کوچک، بهترین و کم‌هزینه‌ترین راهکار برای شناساندن راه، معرفی الگوها و اسطوره‌های دینی - مذهبی هستند که در بین تمام و یا حداقل قسمت اعظمی از افراد جامعه محبوب و قابل قبول هستند. بدین ترتیب، با ارائه نقشه راه در اذهان افراد آسیب‌ها را نیز کنترل کرده و از پتانسیل‌های موجود بهره‌برداری کرد.

۲-۳. آسیب‌شناسی

باور به آموزه «مهدویت» و ایجاد فرهنگ تربیت مهدوی مانند هر اندیشه و فرهنگ دیگری آفت‌ها و آسیب‌هایی دارد که در صورت توجه نکردن به آن و اقدام برای رفع مسئله، می‌تواند آثار منفی و مخربی به وجود آورد. این آسیب‌ها در هر زمان، این قابلیت را دارد متفاوت از زمان دیگر باشد. از این رو، نهادهای تربیتی با ایجاد زمینه و ساختارهای مستحکم در امر تربیت قشر جوان و نوجوان به عنوان پایه‌های فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگ‌سازان آتی، مسئولین، خانواده‌های آینده، موظف هستند در مقابله با آسیب‌ها و آسیب‌شناسی دریچه‌های اخلاق در امر تربیت مهدوی، به صورت مستمر به روزرسانی شوند.

نکته قابل تأمل در امر تربیت مهدوی و مقوله انتظار این است که طولانی بودن مسیر و گذر زمان‌های بسیار بر این موضوع، باعث شده آسیب‌های بسیاری، این ارزش الهی را تهدید کند و راه را برای رسیدن به هدف مطلوب که همانا تربیت افرادی آگاه، متخصص، عمل‌گرا و... است، مشکل‌تر کند. اهمیت آسیب‌شناسی به حدی است که دانشمندان علوم اجتماعی، در هم شکستن سازمان اجتماع را با آسیب‌شناسی مترادف می‌دانند و معتقدند آسیب‌شناسی اجتماعی هرگونه سستی و از هم‌گسیختگی اجتماعی را در بر می‌گیرد.^۱ بدیهی است شناخت آسیب‌ها در راه انتظار تأثیر فراوانی در تربیت نسل جوان و تبیین راه دارد. از این رو برای کنترل آسیب‌ها لازم

۱. ستوده، آسیب‌شناسی اجتماعی، ج ۵، ص ۱۵.

است شناختی وسیع از نوع آن‌ها داشته باشیم و انواع آسیب‌های مهدوی را بشناسیم که عبارت‌اند از: ۱. مفهوم‌های اساسی جامعه مهدوی، ۲. آسیب‌های فکری و اعتقادی که خود شامل انواع مختلفی است از جمله: عدم درک صحیح از اضطرار به حجت، برداشت انحرافی از مفهوم غیبت، برداشت انحرافی از مفهوم انتظار، آمیختگی نشانه‌های ظهور با شرایط ظهور، زمینه‌سازی از راه گسترش ظلم و فساد، توقیت (مشخص زمان ظهور)، تطبیق (مطابقت دادن نشانه‌های ظهور بر وضعیت هر زمان)، طرح مباحث غیرضروری، کوتاهی متولیان در ارائه معارف، ۳. آسیب‌های رفتاری که آن نیز دارای اجزای بسیاری است، برای مثال، ایجاد هرج و مرج و بروز اختلافات شدید، ظهور مدعیان دروغین، عدم تناسب سطح معارف منتظران با شرایط عصر حاضر و... به همین جهت، برای شناخت آسیب‌ها نیازمند ایجاد ارگان‌ها، سازمان‌ها، نهادها، مجموعه‌های کوچک و بزرگ از انواع سلايق و فکرها هستیم تا بتوانیم زوایای پیدا و پنهان آسیب‌های مهدوی را کشف کرده و متناسب با همان سلايق راهکار ارائه دهیم، برای نمونه شناخت گذرگاه‌های آسیب در مدارس و دانشگاه‌ها راهی روشن به سمت شناخت آسیب‌های اجتماع بزرگ‌تر است؛ زیرا پرورش مهدوی طیف جوان و نوجوان منتهی به ایجاد جامعه مهدوی با تربیت افرادی مهدی فهم می‌شود.

۳-۳. دشمن‌شناسی

از جمله اموری که برای موفقیت در مسیر پیش‌روی هر هدفی نیاز است شناخت دشمنان و مخالفان آن امر است. در شناخت مهدویت، منجی‌گرایی و ایجاد زمینه برای تربیت نسل جوان و نوجوان با آموزه‌های مهدوی دو گروه مانع بوده و تلاش بسیاری برای جلوگیری از تحقق این امر انجام داده‌اند: اول، مخالفانی که از همان ابتدای رسالت پیامبر و ائمه با چهره‌هایی گوناگون این کار را کرده و ضربه‌های فراوانی زدند، هرچند موفق به شکست اسلام نشدند؛ اما موانع بسیاری را ایجاد کرده و مسیر حرکت به سمت تعالی و ظهور را سخت‌تر کردند. از وظایف نهادهای

تربیتی شناساندن این گروه‌ها و راهکار غلبه بر ایشان بوده تا بتوانند نسلی آگاه و مسلط بر امور زندگی فردی و اجتماعی خود تربیت کرده و زمینه‌های ظهور در مقیاس کل جامعه را فراهم آورند. دوم، افراد و گروه‌های به ظاهر مسلمانی هستند که در گذر ایام با شگردهای به‌روزرسانی شده و استفاده از امکانات وسیع اعم از فناوری‌های به‌روز، فضای مجازی و... و با اظهار بر اعتقاد به مصلح موعود، اما؛ منکر وجود امام‌زمان عَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ الرَّحْمٰنِ هستند. اینان نیز از دشمنانی هستند که باید شناخته و شناسانده شوند و اهداف و برنامه‌های ایشان را در قالب برنامه‌های آموزنده، جذاب و گیرا به گروه جوانان و نوجوانان در معرض خطر، اطلاع‌رسانی کرد. از مهم‌ترین عواملی که گروه‌های مختلف را با افکاری متنوع به دشمنی وا می‌دارد، منفعت‌گرایی و داشتن روحیه‌ی استکباری است.^۱ به همین جهت یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین راه‌های انتقال این آموزه چه در جهت تخریب و یا ساختن مبانی صحیح اسلامی و مهدوی آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها است، همچنین ساختن و تولید فیلم‌ها، کلیپ‌های کوتاه و عمیق، فعالیت‌های وسیع و کارآمد در فضای مجازی و به‌طور کلی تفکر در به دست آوردن رسانه‌های جمعی که مورد توجه افراد عام و خاص جامعه هستند می‌تواند سره را از ناسره بشناساند و راه را برای ایجاد زمینه جامعه‌ای سالم و پویا فراهم آورد و در راستای ایجاد تربیت اسلام صحیح به تربیت مهدوی اصیل دست یابد.

۳-۴. راهنما شناسی

راهنما و راهبر برای تربیت و رشد، در هر موضوعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. برای تبیین صحیح آموزه‌های مهدوی و انتقال امور مهدوی نیز انسان به خصوص در سنین پایین و جوانی نیازمند راهنما است. وجود راهنما به قدری در تربیت انسان مؤثر است که خداوند اساس هدایت و تربیت بشر را بر وجود راهنما و راهبر قرار داده است.

۱. کیانی، تربیت نسل منتظر، ص ۱۰۵-۱۰۴.

بهترین نمود آن، در دوران کودکی که تعلیم و تربیت آغاز می‌گردد و دوره نهادینه‌سازی باورهای بنیادین و اصیل است، وجود راهنما (که به صورت کلی و متناسب با نمونه نوشتار حاضر آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها هستند) ضرورتی انکارناپذیر دارد، زیرا به دلیل نیازهای کودک و نیاز به آموختن و تجربه در محیط اجتماعی، خانواده به تنهایی قادر به تأمین خواسته‌های این نسل نیستند. به همین جهت از مهم‌ترین راهکارهای عملی تربیت نوجوان و جوان مهدی‌باور و برای جلوگیری از آسیب عدم وجود راهبر، انتخاب معلمان شایسته و مربیان صالح و آگاه به مبانی اعتقادی و ارزشی مهدوی امری ضروری است. در همین راستا در فهم میزان اهمیت انتخاب راهنمای شایسته با نگاه به سیره پیامبر این‌گونه آمده است: روزی پیامبر ﷺ به بعضی از کودکان نگاه کرد و فرمود: «وای بر فرزندان آخرالزمان از روش ناپسند پدرانشان!» گفتند: «یا رسول الله! از پدران مشرک آنان؟» فرمود: نه! از پدران مسلمان که به فرزندان خود، هیچ‌یک از احکام دینی را نمی‌آموزند و اگر فرزندان نیز در پی فراگیری (از معلمان و مربیان شایسته) برآیند، آنان را باز می‌دارند و تنها به اندک درآمدهای مالی ایشان خرسند می‌گردند. پس بدانید که من از چنین پدرانی بیزارم و آنان نیز از من بیزارند.^۱ به همین جهت وجود و انتخاب مربیان آگاه و توانمند در مدارس، اثری عمیق بر اذهان کودکان داشته و نقشه راه را برای آینده و دوران جوانی آن‌ها ترسیم می‌کند. توجه به تفاوت رفتاری در بین مربیان مدرسه و دانشگاه در انتخاب نوع تربیت و اطلاعات متناسب با درک ایشان در اثرگذاری و ایجاد نتیجه مطلوب بسیار مهم است. تربیت در مدارس به صورت ریشه‌ای بوده و به کاربردن هر نوعی از تعابیر مهدوی در شکل‌گیری ساختار ذهنی کودکان مؤثر است؛ زیرا خروجی زمینه‌سازی‌های ساخته شده در مدارس به صورت عینی در دوره جوانی و در دانشگاه‌ها قابل مشاهده بوده و در صورت تربیت آگاهانه و تخصص‌گرایانه مهدوی می‌توان امیدوار بود سیر تکاملی زمینه‌سازی برقرار بوده و دانشگاه به عنوان منبع القای

۱. سبزواری، جامع‌الاجبار، ص ۱۰۶؛ اقاتهرانی، خانواده و تربیت مهدوی، ص ۳۳۹.

انرژی و کاتالیزوری در پیشبرد اهداف مهدی باوری ایفای نقش می‌کند. از این‌رو، در این قسمت به نقش مدرسه و دانشگاه می‌پردازیم:

نقش مدرسه و مربیان در آسیب‌شناسی

تعلیم و تربیت، مجموعه‌ای از تدابیر با هدف پرورش دادن استعدادهای درونی و به فعلیت در آوردن و شکوفاسازی شخصیت انسان است.^۱ مدرسه نیز به عنوان کانون علم و آموزش، مهم‌ترین نهاد تربیتی در شکل‌دهی به شخصیت و آرمان‌های انسان به شمار می‌رود که در رشد و توسعه و ارتقای انسان و تغییر و تحولات اجتماعی و سیاسی و حرکت جامعه به سوی آرمان‌ها نقش بسزایی دارند. از این‌رو، ارسطو می‌گوید: «در میان تمام چیزهایی که بیان کرده‌ام، آنچه بیشترین سهم را در دوام و قوام قوانین دارد، سازگاری آموزش و پرورش با نوع دولت است و این چیزی است که جهانیان از آن غافل هستند. بهترین قوانین نیز، حتی اگر توسط تمام افراد جامعه هم معتبر و مشروع دانسته شود، در صورتی ارزش و اعتبار خواهند داشت که به وسیله‌ی آموزش و پرورش به نسل جوان آموخته شوند و آموزش و پرورش نیز با قوانین مزبور تطابق داشته باشند.»^۲ بنابراین، امروزه به تعلیم و تربیت نه به عنوان یک ابزار، بلکه به عنوان یک فرهنگ تأثیرگذار می‌نگرند. هرگونه تغییر اجتماعی و حرکت اصلاح‌طلبانه باید از طریق تعلیم و تربیت، آن هم معطوف به نسل جوان و نوجوان آغاز شود و آموزش و پرورش می‌تواند به عنوان نهاد پیشرو به این اهداف مدد رساند.^۳ نقش مدرسه و مربیان در جلوگیری از تحریف و آسیب‌های وارد بر دین به طور کلی و در آموزه‌های مهدویت بسیار مهم و تأثیرگذار است. این نقش به شیوه‌های مختلفی می‌تواند اجرا شود:

۱. مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۱۸۳.

۲. اسمیت، فلسفه آموزش و پرورش، ص ۵۹.

۳. کریمی، سازه‌های تربیت و دموکراسی، ص ۲۲.

۱. آموزش مبانی اصیل دینی و مهدوی: مدرسه‌ها و مربیان با ارائه آموزش‌های صحیح و دقیق درباره مفاهیم اصیل دینی و مطالب مربوط مهدویت از دیدگاه شیعه، اصول اخلاقی و تعالی‌های انسانی، به دانش‌آموزان کمک می‌کنند تا اصول اساسی دین را به درستی یاد بگیرند و تحریفات را شناسایی کنند.

۲. پرورش اندیشه‌های منطقی و تفکر انتقادی: مربیان با ترویج تفکر انتقادی و اندیشه‌های منطقی در دانش‌آموزان، آن‌ها را ترغیب به بررسی و تحلیل مفاهیم مهدوی، موعودگرایی، منجی‌گرایی و... می‌کنند و از تنش‌ها و تناقضات میان تفسیرهای نادرست جلوگیری می‌کنند.

۳. آشنایی با تاریخ و منابع مهدوی: آشنایی با تاریخ اسلام و منابع دینی که به صورت مفصل امور مربوط به مهدویت در آن‌ها شرح داده شده است، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا مفاهیم گسترده دینی را در زمینه تاریخی و محتوایی بهتر درک کنند و از تحریفات تاریخی جلوگیری کنند.

۴. تربیت اخلاقی و رفتار انسانی: مربیان با تربیت دانش‌آموزان به عنوان انسان‌های اخلاقی، دینی و انسانی و مهدویت محور، آن‌ها را از تعارضات اخلاقی و تحریف ارزش‌های مهدوی به دور نگه می‌دارند.

۵. پذیرش تنوع دیدگاه منجی‌گرایانه صحیح و احترام به دیگران: مدرسه‌ها و مربیان می‌توانند به دانش‌آموزان آموزش دهند که چگونه به تنوع‌های فرهنگی و مهدوی که در چارچوب ادیان الهی بوده احترام بگذارند و در کنار هم زندگی کنند در عین حال به رشد و تعالی یکدیگر نیز کمک کنند.

۶. تشویق به مشارکت فعال در جامعه: مربیان با تشویق به مشارکت دانش‌آموزان در امور جامعه‌ای و اجتماعی، آن‌ها را به پیشگیری از آسیب‌ها و تحریفات دینی و مهدوی در محیط‌های اجتماعی کمک می‌کنند.

۷. توسعه ارتباط با خانواده‌ها: مدرسه‌ها و مربیان می‌توانند با برقراری ارتباط مستمر با خانواده‌ها، از نزدیک مشکلات و نیازهای دانش‌آموزان را بشناسند و به تقویت ارتباط خانوادگی برای جلوگیری از تحریفات مهدوی و افتادن در دام فرقه‌های دروغین که ادعای مهدی‌گرایی دارند، کمک کنند.

به‌طور کلی، مدرسه و مربیان با ایفای نقش‌های فوق‌الذکر، می‌توانند به جلوگیری از تحریف و آسیب‌های وارد بر دین که از مهم‌ترین آموزه‌های آن نهادینه‌کردن مسائل مهدویت و موعودگرایی است، کمک کرده و دانش‌آموزان را به‌عنوان افراد مسئول، با شناخت صحیح از دین، آماده به زندگی در جوامع متنوع و پویا سازند.

۳-۴-۲. نقش دانشگاه و اساتید در آسیب‌شناسی

تربیت مهدوی، بُن‌مایه تکوین و تضمین جامعه زمینه‌ساز در توسعه و تحکیم فرهنگ انتظار است. تا زمانی که تربیت مهدوی بر پایه‌های معرفتی و ارزش خاص خود، در ساختار، نگرش، رفتار سازمان‌ها و نهادهای مربوطه توسعه نیابد، به زمینه‌سازی ظهور که آماده‌کردن جامعه‌ای مطابق با شرایط و مقتضیات فرهنگی و ارزش‌های دینی و توحیدی است، نمی‌توان امیدوار بود. در روایتی از امام صادق علیه السلام این‌گونه آمده است: «... أُنْتَجِبَ لِذَلِكَ الْوَقْتِ عِبَادًا لِي أُمَّتَحَنُتْ قُلُوبُهُمْ لِلْإِيْمَانِ وَ حَشَوْتُهُا بِالْوَرَعِ وَ الْإِخْلَاصِ وَ الْيَقِيْنِ وَ التَّقْوَى وَ الْخُشُوعِ وَ الصِّدْقِ وَ الْجَلْمِ وَ الصَّبْرِ وَ الْوَقَارِ وَ الرُّهْد...»^۱ «... و برای این زمان (ظهور)، بندگان را برگزیدم که دل‌هایشان را به ایمان آزمودم و آنان را از ورع، اخلاص، یقین، پارسایی، خشوع، راستی، صبر، شکیبایی و وقار، پرهیز و زهد سرشار کردم.»^۱ فرهنگ انتظار در متن جریان زندگی منتظران، منشأ آگاهی و هوشیاری و بیداری دائمی است و یک رویارویی فعال به شمار می‌رود، نه انفعالی و واکنشی که در

۱. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۸۴.

درون خود، تغییر و تحول به همراه دارد.^۱ از این رو، دانشگاه‌ها و اساتید نقش بسیار مهمی در جلوگیری از تحریف و آسیب‌های وارد بر دین دارند. این امور به شکل‌ها و ابعاد مختلف می‌توانند تأثیرگذار باشند از جمله:

۱. تدریس و پژوهش: اساتید در دانشگاه مسئولیت تدریس و ترویج دانش اصیل و دقیق دینی را دارند که بر پایه آن لزوم اعتقاد بر مهدویت و درستی آموزه‌های آن را در اذهان جوانان القا کرده و زمینه‌های ظهور برای صورت چیدمانی صحیح در بستری تفکر عقلانی داشته باشند. با ارتقای فهم صحیح و دقیق اصول دینی و مهدوی ترسیم تصویری درست از آن، می‌توانند از تحریفات و اشتباهات جلوگیری کنند.

۲. تحقیقات دینی در بستر مهدویت: اساتید می‌توانند تحقیقات علمی در حوزه‌های دینی با موضوعات مهدوی، آسیب‌های عدم توجه به آن، راهکارهای آموزش اصولی و عقلانی مهدویت و مهدی باوری و در کنار آن مهدی باوری را انجام دهند تا اصول و ارزش‌های دینی را با توجه به منابع اصیل تبیین کنند. این تحقیقات می‌توانند به تصحیح افکار اشتباه و تحریفات از جمله گرایش به سمت مدعیان دروغین مهدویت کمک کنند.

۳. آموزش انتقادی: دانشگاه‌ها محیطی را فراهم می‌کنند که دانشجویان می‌توانند به صورت انتقادی به موضوعات متنوع دینی به خصوص دیدگاه‌های مهدوی در آیین‌های مختلف نگاه کنند و در بستری سالم و به دور از تبلیغات منحرفانه‌ی برخی فرقه‌های افراطی از تفکر کنترل نشده و تحریف‌گری جلوگیری کنند و با منطق و ادله قوی آموخته‌های خود را به خانواده، گروه‌های دوستانه و در نهایت به کل جامعه تسری دهند.

۱. اصفهانی، مکیال المکارم، ج ۲، ص ۱۵۲؛ مطهری، قیام و انقلاب امام مهدی از دیدگاه فلسفه تاریخ، ص ۱۴.

۴. ترویج اخلاقیات مهدوی: اساتید می‌توانند با تدریس اصول اخلاقی مهدوی و نشان دادن نقش آن‌ها در زندگی روزمره، افراد را به رفتارهای مطلوب مهدوی هدایت کنند و از آسیب به ارزش‌های منجی‌گرایانه جلوگیری کنند، همچنین با به تصویر کشیدن جامعه‌ای سالم و منتظر با دیدگاه مهدوی پویا، در بین جوانان و حتی عامه مردم داشته باشند.

۵. شناسایی تحریفات: اساتید می‌توانند با داشتن دانش عمیق در حوزه‌های مختلف دینی، تحریفات و اشتباهات را شناسایی کنند و در سؤالات مذهبی و فقهی پاسخ دهند. با تسلط بر مباحث مهدوی و پاسخگویی در این باب درصد زیادی از سوءاستفاده‌های فرصت‌طلبان در زمینه بسط و گسترش فرقه‌های انحرافی کاهش یافته و زمینه اشاعه مهدویت راستین ایجاد می‌گردد.

۶. همکاری با مراجع مذهبی: اساتید می‌توانند با همکاری و همیاری با مراجع مذهبی و علمای دینی، نقدهای علمی را در مورد تفسیرها و تأویل‌ها ارائه دهند و به ارتقای دانش مهدوی کمک کنند.

به صورت کلی، دانشگاه‌ها و اساتید علمی با ارائه دانش و اصول دقیق دینی با محوریت مهدویت اصیل، ترویج اندیشه انتقادی در مجرای صحیح پاسخگویی و در محیطی به دور از شبهه‌افکنی‌های مغرضانه، همکاری با اصحاب متخصص در دانش دینی و ارتقای آن، جلوگیری از آسیب و انحرافات مهدوی که می‌تواند به ریشه‌های مهدی‌گرایی و مهدی‌یآوری ضررهایی جبران‌ناپذیر بزند، نقش مهمی داشته و از طرفی تضمین‌کننده ایجاد جامعه‌ای پویا، پر نشاط در امر ظهور باشند.

۲. مؤلفه‌های تربیت مهدوی

برای آماده شدن به جهت اتفاقی شگرف که بشریت در انتظار وقوع آن است، لوازم و شرایطی مورد نیاز است. مؤلفه‌های تربیت مهدوی که هر فردی به اقتضای موقعیت خود و جامعه به آن توجه کرده و برنامه‌ای منسجم برای کسب آن بیاندیشد عبارت‌اند از: نگاه جهانی داشتن، انتظار پویا داشتن، وظیفه منتظران است.

۲-۱-۲. نگاه جهانی داشتن

نگاه جهانی در مقوله مهدویت و تربیت مهدوی اشاره به دیدگاهی گسترده‌تر و عمیق‌تر به این مسائل دارد. این نگاه به معنای ارتباط مهدویت و تربیت مهدوی با جوامع و جهان به‌عنوان یک کلیت انسانی و جهانی نگریده و به توسعه‌ی فرهنگ مهدوی و ارزش‌های آن در دنیای معاصر تأکید می‌کند.

فرهنگ و اندیشه اسلامی، افزون بر ظرفیت و توانمندی درونی جهت جهان‌شمولی، از نظر عینی نیز دارای ویژگی‌هایی است که نارسایی‌های موجود در الگوهای بشری را جبران می‌کند. دیدگاه نظری، اندیشه حکومت جهانی اسلام بر آموزه جهان‌شمولی اسلام مبتنی است و این امر با فطرت و خواسته‌های معقول بشری ارتباط دارد که جهانی‌سازی اندیشه اسلامی را از حالت تحمیلی خارج و کلیه جوامع بشری را اقناع می‌کند. آموزه‌های اسلامی از آن‌رو که خواسته‌های معقول و فطری بشر را مورد توجه دارد، از زمینه‌ها و مقتضیات مناسبی جهت فراگیر شدن و جهانگیر شدن بهره‌مند است. آموزه‌های دینی به یک نکته مشترک میان تمام جوامع بشری باز می‌گردد و آن خواست فطری و ماندگار بشر است. قوانین و دستورات عمل‌های اسلامی نیز دارای ماهیت فرازمانی و فرامکانی است و از ابتدا به‌گونه‌ای تنظیم و تدوین شده که خواست فطری و معقول بشر را در چارچوب فکری و فرهنگی متفاوت و متنوعی مورد توجه قرار داده است؛ از این‌رو منابع دینی، دین‌داری را امر فطری و غیر قابل دگرگونی یاد می‌کنند؛ بنابراین، قوانین اسلامی

واجد صلاحیت و مقتضیات لازم برای جهانی شدن است.^۱ از نگاهی دیگر، با وجود محسنات بی‌شماری که دیدگاه جهانی به امور مهدویت دارد اما؛ توجه نکردن به ظرایف این امور آسیب‌هایی را نیز به وجود می‌آورد که تنها با اعمال راهکارهای صحیح و خوانش اصیل از دین می‌تواند به تعالی بشریت بیانجامد.

الف. آسیب‌های نگاه جهانی داشتن

نگاه جهانی داشتن در مهدویت به معنای اندیشیدن و عمل کردن بر اساس مصالح و آثار جهانی به جای تمرکز تنها بر مصالح فردی یا گروهی است. در این زمینه، تعدادی از آسیب‌های ممکن می‌توانند شامل موارد زیر باشند که با اشراف بر آن اطلاع داشتن متخصصان دستگاه‌های تربیتی همچون مدارس و دانشگاه‌ها از وقوع این چنین نگاه‌هایی می‌توان پرهیز کرد.

۱. انحراف از اصول دینی: تعصب به مصالح جهانی ممکن است به انحراف از اصول دینی و اخلاقی منجر شود و به جای تعبیرهای متون دینی، تفسیرهای شخصی را بر اساس منافع جهانی ایجاد کند.
۲. تصاحب قدرت: در صورتی که افراد یا گروه‌ها به نام مهدویت یا مسئولیت جهانی به قدرت برسند، می‌توانند از این قدرت برای تصاحب و تثبیت قدرت خود استفاده کنند و در نتیجه، دیگران را محروم کنند.
۳. عدم توجه به مشکلات محلی: تمرکز بر مصالح جهانی ممکن است به عدم توجه به مسائل و مشکلات محلی انسان‌ها منتهی شود و به جای اصلاح شرایط داخلی، توجه بیشتری به مسائل بین‌المللی داشته باشد.
۴. معتقد به آمدن مهدی: انتظار طولانی مدت برای ظهور مهدی عجله الله تعالی فرجه می‌تواند به عدم توجه به اصلاح و بهبود شرایط فعلی جامعه منجر شود.

۱. سجادی، جهانی شدن و مهدویت: دو نگاه به آینده، ۱۳۸۳.

به هر حال تفسیرها و نگاه‌های مختلف به مهدویت و اثرات آن بستگی به مفاهیم دینی و انسانی مورد نظر دارند و ممکن است در جوامع و فرهنگ‌های مختلف به شکل‌های متفاوتی مورد تفسیر قرار گیرند.

ب. راهکارها

برای داشتن نگاه جهانی به مهدویت از دیدگاه آموزش و پرورش و دانشگاه به عنوان یکی از مهم‌ترین متولیان امر آموزشی و تربیتی نسل جوان و نوجوان می‌توان راهکارهایی عملی ارائه داد که به چندین نحو توصیف می‌شود:

۱. تعالی فرهنگی: دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی به خصوص مدارس می‌توانند نقش مهمی در تعالی فرهنگی ایفا کنند. نگاه جهانی به مهدویت به معنای ترویج مطالعه و تحقیق درباره این مفهوم در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی می‌تواند به تعمیق فهم از آن کمک کند. (لازم به ذکر است پایه‌های اصلی نگاه از این دریچه و نگاه جهانی داشتن به مهدویت و از طرفی عملیاتی کردن اهداف مهدوی در گستره وسیعی از افکار جامعه و به تبع آن در بُعد جهانی از مدارس شروع شده و با برنامه‌ریزی‌های منسجم در این زمینه می‌توان امیدوار بود در سنین جوانی و در دانشگاه‌ها ثمره این سرمایه‌گذاری‌ها به نحو مطلوبی برداشت شود.)

۲. تعامل بین فرهنگی و مذهبی: مدارس در ابتدا با آشنایی سطحی اما به صورت مستمر پایه‌های تعاملات فرهنگی را ایجاد کرده و دانشگاه‌ها می‌توانند به ترویج تعامل بین فرهنگی و مذهبی کمک کنند. نگاه جهانی به مهدویت می‌تواند به ایجاد فرصت‌هایی برای بحث و تبادل نظر درباره مفاهیم مهدوی و ادیان مختلف کمک کند. با چنین دستورکاری شرایط برای زمینه‌سازی فهم مهدویت اسلامی فراهم گشته و شرایط جذب افکار جهانی به سمت آموزه‌های صحیح مهدوی فراهم می‌گردد.

۳. مطالعه علمی و تحقیقات: در آغاز مدارس به عنوان پیشگامان تربیتی با ایجاد روحیه حقیقت جویی و پیگیری و ساختن راه حل ها در ذهن نوجوانان و همچنین ایجاد سؤال برای آن ها شرایط را برای شکوفایی در زمان جوانی فراهم می سازند و در ادامه، دانشگاه ها می توانند به تعامل با پژوهشگران و محققان در زمینه مهدویت و ترویج تحقیقات علمی در این زمینه کمک کنند. این تحقیقات می توانند به بهترین شکل ممکن از مفاهیم مهدویت درک و توسعه دهند.

۴. آموزش ارزش های انسانی: آموزش ارزش هایی مانند عدالت، صلح، تعامل و احترام به حقوق بشر از جمله اهداف آموزش و پرورش و دانشگاه است. نگاه جهانی به مهدویت می تواند به ترویج این ارزش ها و تعالی اخلاقی کمک کند.

۵. ترویج تعلیم و تربیت برای صلح: مدارس و دانشگاه ها می توانند به ترویج تعلیم و تربیت برای صلح و صلح طلبی در جهان کمک کنند. آموزه های مهدویت که به ترویج صلح و امنیت جهانی تأکید دارند، می توانند به این اهداف کمک کنند.

۶. تحقیق و بررسی مسائل جهانی: ایجاد حساسیت در نوجوانان و دوره تحصیل در مدارس نسبت به امور جهانی سنگ بنای دغدغه مندی در آینده را برای نوجوانان به وجود می آورد و دانشگاه ها می توانند نقش مهمی در تحقیق و بررسی مسائل جهانی ایفا کنند. نگاه جهانی به مهدویت می تواند به تحلیل مسائل جهانی از منظر مهدوی و انسانی کمک کند.

به طور کلی، نگاه جهانی به مهدویت در آموزش و پرورش و دانشگاه می تواند به توسعه فرهنگ مهدوی و ارزش های مرتبط با آن در سطح جهانی کمک کند و به تعامل و تحقیقات در این زمینه اشتیاق ایجاد کند. این نگاه به ترویج مسائل انسانی، اخلاقی و صلح در جهان معاصر کمک می کند.

۲-۲-۲ انتظار در جامعه پویا

ظهور منجی آخرالزمان، اندیشه‌ای جهانی است که بشر را بر محور انتظار گرد می‌آورد. در تبیین معنی حقیقی انتظار، روایات متعددی وجود دارد؛ از جمله روایتی است که ابوبصیر از حضرت صادق علیه السلام چنین نقل می‌کند: «براین اساس آن که بخواهد به واقع منتظر وجود مبارک آن حضرت باشد، لازم است خویشتن را مهیا سازد، اگر چه با آماده کردن یک تیر باشد.»^۱ در عرصه علم‌آموزی و نیازهای جامعه به لحاظ آمادگی‌های علمی مطابق با فناوری‌ها و دستاوردهای علمی روز در دنیا، فعالیت آموزش و پرورش در راستای پایه‌ریزی اندیشه فعالانه در نوجوانان و سرمایه‌گذاری‌های علمی و تربیت مهدوی؛ و در ادامه‌ی آن، وجود دانشگاه‌ها برای ثمربخشی نهایی طیف نوجوانانی که به جوانی رسیده‌اند، نتیجه‌ی معنای عمیق انتظار موجود موعود در مکتب اهل بیت است.

برای ایجاد زمینه در جهت ساختن فضای انتظار پویا و سازنده در جامعه باید به سه بنیان اساسی مسئله انتظار توجه داشت که عبارت‌اند از: الف. قانع نبودن به وضع موجود: بدون تردید وضع موجود در عصر غیبت، دارای کاستی‌هایی است که هر انسان کمال‌طلب و خواهان پیشرفت و تعالی را ناراضی می‌گرداند. این کاستی‌ها به‌طور عمده از عدم حضور ظاهری امام ناشی شده است. در باور شیعه این‌گونه آمده است که آخرین پیشوای معصوم به دلایلی که برخی از آن‌ها بر ما پوشیده است، غایب از نظرها است.^۲ غیبت ظاهری باعث محروم ماندن جامعه از فواید ظاهری امام معصوم است. ایجاد تفکر و ذهنیت منتظر بودن، احساس عمیق محرومیت در پی نبود ظاهری امام، ناتمام ماندن حل مسائل بشری و نیازمندی به وجود امام به صورت فیزیکی در جامعه، از وظایف عمده نهادهای تربیتی و آموزشی است و باید بر خود لازم بدانند همه‌ی عواملی که باعث تداوم غیبت آن حضرت شده به میزان توانایی خود و با همیاری سایر

۱. نعمانی، الغیبه، ص ۳۲۵؛ مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۶۶.

۲. کلینی، الکافی، ص ۳۳۸؛ نعمانی، الغیبه، ص ۱۶۶.

ارگان‌های جامعه برطرف سازند. بهترین نقطه شروع این امر مهم بهره‌مندی از اذهان پاک کودکان و نوجوانان در فضای مدرسه است. ب. امید دستیابی به وضع مطلوب: یکی از نعمت‌های بزرگ خداوند در نهاد انسان، کمال طلبی اوست، به گونه‌ای که همه‌ی فعالیت‌های خود را در آن سمت و سو تنظیم می‌کند.^۱ در راستای تربیت مهدوی در مدارس به صورت موازی در دانشگاه و به صورت سلسله‌وار ایجاد امید در میان افراد جامعه می‌تواند تأثیر بسزایی در پویایی فراهم کرده و مسیر حرکتی را در فضایی سازنده به سوی جهانی آمده برای ظهور بسازد. ج. حرکت و تلاش برای گذر از وضع موجود و قرار گرفتن در وضع مطلوب: یکی از بهترین مؤلفه‌های رهایی از خمودگی و سستی، تلاش برای ساختن و بهتر کردن شرایط پیش رو است. برای ایجاد امیدواری نیز باید عوامل متعدد و مراحل تکمیل‌کننده‌ای را در روحیه افراد جامعه ایجاد کرد که وجود عنصر تربیتی در مراکز تربیتی که بعد از خانواده دارای بُعد تأثیرگذاری بالایی هستند فرصت مغتنمی است تا جامعه در مسیری امن و صحیح مسیر انتظار را پیموده و امام معصوم را بتواند درک کند. مراحل پیش رو عبارت‌اند از: آگاهی به عدم حضور ظاهری امام؛ احساس نیاز به امام معصوم؛ یقین به ظهور امام غایب؛ دوست داشتن ظهور حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه.^۲

۲-۳-۲ وظیفه منتظران

انتظار، عامل حرکت و زمینه‌ساز تحول در درون انسان است. تهذیب نفس و ایجاد تحول درونی در رفتار و کردار و اعمال، مختص کسانی است که به امام عادل و جامعه ایده‌آل می‌اندیشند و با صبر و طمأنینه، امیدوار به ظهور و آمدن او هستند. اخلاق را باید اصلاح کرد؛ چراکه منتظر در فرهنگ مهدوی با قطعی و نزدیک دانستن ظهور، هر لحظه احتمال ظهور موعود عادل خود را می‌دهد. از این رو، در امر اصلاح و مهذب شدن خود سهل‌انگاری نمی‌کند و با

۱. سلیمیان، فرهنگ‌نامه مهدویت، ص ۷۷.

۲. همان، ص ۷۷.

صبر و در برابر گناه و هوا و هوس و کسب فضائل اخلاقی در آمادگی خود می‌کوشد.^۱ منتظران در عصر غیبت امام معصوم علیه السلام در آموزه‌های اسلام مسئولیت‌ها و وظایف مخصوصی دارند که به طور کلی عبارت‌اند از:

۱. ایمان و صبر: ایمان قوی و صبر در انتظار ظهور امام معصوم از جمله اولویت‌های افراد منتظر است. این صبر به انسان‌ها کمک می‌کند تا در مقابل مشکلات و امتحانات عصر غیبت، استقامت داشته باشند.

۲. آموزش و تربیت: منتظران مسئولیت آموزش و تربیت خود و دیگران را در راستای اصول دینی و اخلاقی دارند. آن‌ها می‌توانند به ترویج اصول انسانی، عدالت و انصاف در جامعه کمک کنند.

۳. عبادت و دعا: نیایش و دعا تنها دارایی حقیقی انسان است: *اغْفِرْ لِمَنْ لَا يَمْلِكُ إِلَّا الدُّعَاءُ*^۲ انسان منتظر افزون بر عهده‌دار بودن وظایفی عملی در زمینه‌سازی ظهور امام عصر علیه السلام، نباید از دعا و نیایش برای امام غافل شود.^۳

۴. برقراری عدالت: منتظران باید به ترویج عدالت در جوامع خود اهمیت دهند و در مواجهه با بی‌عدالتی‌ها و سلطه‌طلبی‌ها مقاومت کنند و با فرهنگ‌سازی در این عرصه الگویی برای جهانیان بوده و بدین‌گونه ترویج دهنده عدالت در سطح جهانی باشند.

۵. مشارکت در مسائل اجتماعی: منتظران باید در مسائل اجتماعی مشارکت داشته باشند و در ترویج مسائلی مانند امنیت، آموزش، بهداشت و توسعه جامعه سهم داشته باشند. کسی که منتظر موعود منجی، برای تمام اجتماع انسانی است، می‌بایست خود را برای چنین حرکتی تربیت کرده

۱. نجم، آثار تربیتی اعتقاد به مهدویت، ص ۳۶.

۲. الحسینی، اقبال الاعمال، ص ۷۰۹.

۳. جوادی آملی، امام مهدی موجود موعود، ص ۲۱۸.

و از هر لحاظ آماده کند و برای داشتن چنین رویکردی باید از مدارس بنیان‌های تربیت مهدوی را آغاز کرده تا در جوانی بتوان از آن بهره برد. از این رو نسل جوان و منتظر باید هم صالح باشد و هم مصلح و کسی که قرار است مصلح باشد؛ یعنی قرار است در جهت تربیت دیگران قدم بردارد باید به گونه‌ایی اجتماعی و برای حرکت‌های اجتماعی ساخته و آماده شود.^۱

۶. ایجاد الگو و حفظ هویت اسلامی - مهدوی: برای ایجاد هویت برای نسل در حال تربیت نیاز است الگوهای تربیتی مناسب با اهداف جامعه اسلامی مطابق با آموزه‌های مهدویت، ارائه گردد؛ زیرا الگوی مهدوی، نقش حساسی در تحول، تغییر و جهت‌دهی کودک نسبت به معارف مهدوی دارد و برداشت محصول این تفکرات در محیط‌هایی همچون دانشگاه‌ها و نوع رفتار جوانان برای ایجاد و پیشبرد جامعه به سمت تربیت مهدوی، می‌توان دید. این جهت‌دهی، باعث تبدیل‌گری‌های نامطلوب به امیال پسندیده مطابق با الگو می‌شود؛ همچنین سبب تغییر رفتارها و حتی اندیشه‌ها و تصمیم‌ها نیز می‌گردد.^۲ گاهی آشنایی کودک با یک الگوی نمونه مهدوی، چنان تأثیری در احساسات، عواطف و باورهای وی می‌گذارد که بخشی از هویت درونی می‌گردد که حتی ممکن است جهت زندگی او را تغییر دهد، چون انسان طبق باورها و سازکارهای هویتی خود زندگی می‌کند.^۳ حال، یکی از مهم‌ترین وظایف مربیان عرصه مهدویت، هم‌سو با ویژگی‌های طبیعی دوره کودکی، برنامه‌ریزی برای معرفی الگوهای شایسته مهدوی است.

۷. ترویج مهدویت: اطلاع‌رسانی در مورد امام معصوم و آموزه‌های مهدویت به منظور آماده‌سازی افراد برای زمینه‌سازی ظهور او نیز بسیار مهم است. از این رو، ایجاد برنامه‌های فرهنگی اثرگذار و مفید برای کودکان در مدارس و محول کردن وظیفه ایجاد و برگزاری امور

۱. کیانی، تربیت نسل منتظر، ص ۱۲۷.

۲. عباسی‌مقدم، نقش اسوه‌ها در تبلیغ و تربیت، ص ۱۷۲.

۳. عبدالهی، مهدی‌باوری در کودکان، ص ۱۹۲.

فرهنگی مهدوی در دانشگاه‌ها به جوانان از وظایف منتظران است تا به تدریج جامعه به سمت باورهای مهدوی سوق پیدا کرده و زمینه برای ظهور ولی عصر عجل الله فرجه فراهم گردد.

۸. تحقیق و مطالعه: منتظران باید به تحقیق و مطالعه در مورد مهدویت و مسائل مرتبط با آن اهمیت دهند تا دانش خود را در این زمینه افزایش دهند.

این وظایف نشان‌دهنده نقش مهمی است که منتظران در جامعه اسلامی و انسانی به‌ویژه در عصر غیبت امام معصوم دارند. این وظایف به تعمیق ارزش‌های انسانی و اخلاقی، ترویج عدالت و صلح و حفظ هویت اسلامی - مهدوی در جهان کمک می‌کنند.

نتیجه‌گیری

آرمان‌های یک جامعه بیانگر میزان رشد و بالندگی آن جامعه هستند و هر اندازه که متکی بر ارزش‌های والای الهی و انسانی بوده و افق وسیع‌تری را پیش‌روی داشته باشند راه وصول به قله‌های کمال و سعادت هموارتر خواهند ساخت. امت اسلام، به‌ویژه جهان تشیع به دلیل توان بالایی که معارف انسان‌ساز الهی در اختیار آن قرار داده است، ظرفیت گسترده‌ای در رسیدن به جامعه‌ای آرمانی و ایده‌آل دارد. در این میان نهاد تعلیم و تربیت متشکل از مدرسه و دانشگاه به‌عنوان نهاد پایه‌ای در این امر به سمت تعالی است و به‌صورت نمونه و مقیاسی کوچک از جامعه‌ای بزرگ‌تر موردتوجه قرار گرفت. به همین جهت، در عصر حاضر به شکل روزافزونی موضوع مهدویت و منجی‌گرایی انتقال ارزش‌ها و هدایت روبه‌افزایش بوده و ضرورت شناسایی آسیب‌ها، آفت‌ها و برداشت‌های نادرست بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود و لازم است ضمن ارائه راهکارهای مؤثر در امر تربیت مهدوی به‌خصوص در میان نسل جوان و ایجاد جهان‌بینی گسترده در افکار آن‌ها، راه‌های مقابله با این آسیب‌ها نیز آموزش داده شود.

به‌منظور دستیابی به اهداف مهدوی با بهره‌گیری از ضمیر پاک نوجوانان و جوانان، در محیط‌های آموزشی می‌توان اندیشه، اخلاق و رفتار صحیح را به جامعه ارائه داد تا افراد صالحی از میان اجتماع پدید آیند و صلاحیت همراهی امام را کسب نمایند. چنین کاری نیازمند برنامه‌ریزی و اجرای راهکارهای تربیتی تمهید شرایط رشد شخصیت افراد، معرفی الگوهای برتر مهدوی، فرهنگ‌سازی مهدوی در نهادهای تربیتی موردنظر، شناخت آسیب‌ها با هدف آسیب‌زدایی و رفع موانع پرورش معنوی از جامعه است تا زمینه رشد معنوی و به‌تبع آن مادی افراد فراهم گردد. بدین‌وسیله به تدریج مقدمات ظهور را با آگاهی طیف گسترده‌ای از جامعه ایجاد و احساس نیاز به امام و حس نقص در نبود امام را از ابتدای تربیت رسمی نوجوانان و جوان به وجود می‌آید. تربیت نسلی با توانایی تفکر انتقادی و تجزیه و تحلیل عمیق، اساساً در جهت شکل‌گیری جامعه تربیتی مهدوی ضروری است؛ بنابراین، جامعه مهدوی محور نیازمند

انسجام اجتماعی و همدلی بین افراد و گروه‌هاست. ترویج ارتباطات مثبت و فعالیت‌های گروهی منجر به تقویت این ارتباطات و ایجاد انسجام درونی خواهد شد.

منابع

۱. اصفهانی، محمدتقی، **مکیال المکارم**، ج ۲، تهران: انتشارات بدر، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۷۲.
۲. آقانهانی، مرتضی؛ حیدری کاشانی، محمدباقر، **خانواده و تربیت مهدوی**، تهران: انتشارات اتود، چاپ اول، تابستان ۱۳۸۹.
۳. **ابی جعفر بن علی بن الحسین بن بابویه القمی، التوحید**، مصحح: سیدهاشم حسینی طهرانی، قم: موسسه نشر اسلامی، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۴۱۶ ق.
۴. **ابن ابی الحدید المعتزلی، شرح نهج البلاغه**، محقق: محمدابوالفضل ابراهیم، ج ۱۳، بیروت: موسسه الاعلمی، نوبت اول، ۱۴۱۵ ق.
۵. **ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین بن بابویه القمی، کمال الدین و تمام النعمه**، شرح: آیت الله کمره‌ای، ج ۲، تهران: اسلامی، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۹۶ ق.
۶. جوادی آملی، عبدالله، **امام مهدی موجود موعود**، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ سوم، تابستان ۱۳۸۸.
۷. دژاکام، علی، **تفکر فلسفی غرب از منظر استاد شهید مرتضی مطهری**، تهران: موسسه فرهنگی اندیشه معاصر، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
۸. **رضی الدین ابی القاسم علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن طاووس الحسینی، اقبال الاعمال، مقدمه و تعلیقه: حسین اعلمی**، قم: دارالحججه للثقاله، نوبت اول، ۱۴۱۸ ق.
۹. سبزواری، محمد بن محمد، **جامع الاخبار**، قم: موسسه آل البيت، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق.
۱۰. ستوده، هدایت الله، **آسیب شناسی اجتماعی**، ج ۵، تهران: انتشارات آوای نور، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۹۴.
۱۱. سلیمیان، خدامراد، **فرهنگ نامه مهدویت**، تهران: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف، چاپ پنجم، تابستان ۱۳۹۰.

۱۲. سهرابی، فرامرز، **مهدویت و فلسفه تاریخ**، قم: موسسه آینده روشن، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۸۹.

۱۳. عباسی مقدم، مصطفی، **نقش اسوه‌ها در تبلیغ و تربیت**، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، نوبت چاپ مشخص نیست، زمستان ۱۳۷۱.

۱۴. عبدالهی، ابراهیم، **مهدی باوری در کودکان**، قم: انتشارات مرکز تخصصی مهدویت، چاپ دوم، شهریور ۱۳۹۶.

۱۵. فیلیپ جی اسمیت، **فلسفه آموزش و پرورش**، ترجمه: سعید بهشتی، مشهد: شرکت به نشر (استان قدس)، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۷۰.

۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، مصحح: علی اکبر غفاری، ج ۲، بیروت: دارصعب- دارالتعارف، چاپ چهارم، ۱۴۰۱ ق.

۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، ج ۱، ح ۹، تهران: دارالکتاب الاسلامیه، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۶۵.

۱۸. کیانی، علی اصغر، **تربیت نسل منتظر**، تهران: انتشارات خاکریز، چاپ اول، ۱۳۸۸.

۱۹. کریمی، عبدالعظیم، **سازدهای تربیت و دموکراسی**، تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۸۰.

۲۰. مطهری، مرتضی، **قیام و انقلاب امام مهدی از دیدگاه فلسفه تاریخ**، تهران: انتشارات صدرا، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۸۲.

۲۱. مطهری، مرتضی، **تعلیم و تربیت در اسلام**، تهران: انتشارات صدرا، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۸۴.

۲۲. مطهری، مرتضی، **مجموعه آثار: ختم نبوت**، ج ۳، تهران: انتشارات صدرا، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۳۶۸.

۲۳. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار، ج ۵۲، بیروت: موسسه الوفاء، نوبت چاپ مشخص نیست، ۱۴۰۴.
۲۴. نجم، نجمه، آثار تربیتی اعتقاد به مهدویت، قم: انتشارات مرکز تخصصی مهدویت، چاپ اول، بهار ۱۳۹۶.
۲۵. بنده کریم، قدسی، عوامل تأثیرگذار بر تربیت مهدوی، در: تربیت زمینه ساز؛ راهبردها و راهکارها، ج ۳، نهمین همایش بین المللی دکترین مهدویت، قم: انتشارات موسسه آینده روشن، ۱۳۹۳.
۲۶. باقری، خسرو، آسیب و سلامت در تربیت دینی، ارائه شده در همایش آسیب شناسی تربیت دینی، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۰.
۲۷. پهلوان، منصور، بایسته های پژوهشی در مسئله ی مهدویت، سفینه، ش ۱۲، ۱۳۸۲.
۲۸. حائری پور، محمد مهدی، شاخص های فرهنگی جامعه زمینه ساز ظهور، در: مجموعه مقالات ششمین همایش بین المللی دکترین مهدویت، ج ۲، قم: مؤسسه آینده روشن، ۱۳۸۹.
۲۹. سجادی، سید عبدالقیوم، جهانی شدن و مهدویت: دو نگاه به آینده، قبسات، شماره ۳۳، ۱۳۸۳.
۳۰. صمدی، معصومه، مهدویت؛ رسالت نظام تعلیم و تربیت در شکل دهی جامعه مهدوی، مصباح، ش ۶۶، ۱۳۸۵.
۳۱. طاهری سرتشنیزی، اسحاق؛ جلالوند، مهدی؛ قاسم نیا، سلمان، آسیب شناسی معرفت دینی با تأکید بر آرای علامه طباطبایی، فصلنامه علمی - پژوهشی اندیشه نوین دینی، سال ۱۱، بهار ۱۳۹۴، ش ۴۰.
۳۲. مزروق، رحمت الله، سیمای مهدویت در برنامه های آموزشی مدارس: رویکردی به فلسفه تربیتی انتظار، دوفصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی، سال سوم، ش ۷، ۱۳۸۷.